

A régi magyar orvosi nyelv és a nyelvjárások

A tudatos nyelvújítás a XVIII. század hetvenes éveitől, a felvilágosodás kezdeteitől (Bessenyei fellépésétől) vált mozgalommá, s a reformkorban lépett akadémiai szakaszába. Megalakult a Magyar Tudós Társaság, s megalakulásától fogva magára vállalta a szaknyelvek magyarosításának a feladatát. A Magyar Tudós Társaság eredeti és fő céljának ugyanis a tudományok magyar nyelven való megszólaltatását tekintette, s tüzetes programot dolgozott ki a szakszótárak szerkesztésére. Nagy dolog volt ez annak idején, hiszen Magyarországon az egyetemeken is németül vagy latinul tartották az előadásokat. Bugát Pál volt az első, aki 1825-től magyarul kezdte oktatni az orvostudományt (Fábián 1993b: 599).

A nyelvújítás és Bugát Pál működése is nagy jelentőségű volt az orvosi szaknyelv fejlődése szempontjából. Az új szavak alkotói minden eszközt felhasználtak az idegen szavak pótlására, így forgalomba hoztak nyelvjárási szavakat is, például *gurdély* 'bélfodor', *hulla*, *renyhe*, *sejt*, *pete* (a *pete* a Péter személynév becéző változata volt; vö. például: *elme*gy a Péterkéje; Bárczi 1963: 298–9), *góc* (Fábián 1993a: 44).

A tájszavak orvosi szakszóként való alkalmazása azonban már sokkal korábban, a XVII. század elején megkezdődött, amikor megindult a nyelvünkkel való tudatos törődés.

Az úttörés érdeme Szenczi Molnár Alberté, aki nyelvtanaiban és szótáraiban megkezdte a tudományok nyelvének magyarosítását. Magyarosító törekvései során gyakran használt tájszót, elsősorban erdélyi tájszót. Néhány példa latin–magyar szótárából (1604): Pubértas. *Kimohozot ifusag*; Ságax. *Fityeßő* ElesBaglo mint az Eb; Delírium. *Főnek meghiúlása, Bolyokázás*; Somnoléntus. *Szunnyata* 'aluszékony'; Foetus. Terhes, *Tólgyellő*; Luscíosus. *Vaklyás*, az ki az gyertyánál nem jol lat; Abolus. *Vemheczke*, kinek még esztendőjelentő foga nem nőt stb.

A XVII. század közepén Erdélyben egy nyelvművelő mozgalomféle kezdett kibontakozni, ennek legkiemelkedőbb alakja Geleji Katona István, erdélyi református püspök volt. Geleji sok szót alkotott, orvosi jellegű szava azonban kevés, de ezek között is akad tájnyelvi eredetű, például: *sashudik* 'ellankad', *fonyorodott* 'fonnyadt, ráncos' és *kobolgyázás* 'szédelgés' (vö. Simai 1908: 14).

A XVII. században a legnagyobb nyelvújító, a szaktudományi nyelvek első kiművelője Apáczai Csere János volt, avval, hogy a Magyar encyklopédiában (1653) és a Magyar logicatskában (1634) a tudományok fogalmainak magyar nevet igyekezett adni. Apáczai azt tűzte ki célul, hogy magyar nyelven közölje a magyarokkal az összes tudományokat.

Enciklopédiájának orvosi részét főként Regius alapján írta meg, s mint a mű bevezetőjében panaszkolta, olykor nehézséget jelentett számára az újonnan alkotandó elnevezések „feltalálása”. Orvosi szavai közül több tájnyelvi eredetű (vö. Benkő

1975: 394 is), például: *buz* 'comb', *fikarty* 'rost', *fuallás* 'szél', *gőmbőcz* 'gyomor', *gyakdos* 'szűr', *hurutás* 'köhögés', *ki mohozás* 'a szeméremszőrzet kinövése', *zabarlódás* 'torkosság', *zákány* 'üledék', *lúkkóg* 'lüktet'.

Mint a példák mutatják: már a XVII. század eleje óta használtak tájszavakat orvosi szakszóként, s a felsoroltak csupán töredékét képezik azoknak a színes tájnyelvi kifejezéseknek, melyek hol szerves részévé váltak az orvosi szakszókincsnek, hol csupán rövid ideig voltak általános használatúak, mint például az *ebag*, *farkashályog*, *halhólyag*, *has sikulása* 'hasmenés', *ínpók* betegségnévek.

SZAKIRODALOM

Bárcki 1963. A magyar nyelv életrajza. Gondolat Kiadó, Budapest.

Benkő 1975. Apáczai Csere János és a magyar nyelv. MNy. LXXI, 385–97.

Fábián 1993a. Nyelvújítás és nyelvfejlés. In. uő (szerk.): Nyelvművelés. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest.

Fábián 1993b. Szaknyelvi helyesírási szabályzataink mérlege. Nyr. 117: 595–9.

Simai Ödön 1908. Nyelvújítók a XVII. század közepén. MNy. IV, 12–9, 108–14.

Keszler Borbála